

Euskal Herriko Historiaren azken 120 urteen sintesi laburra

Mikel Aizpuru

Historian doktorea
(UPV/EHU, UEUko kidea)

Laburpena

Ondorengo orrialdeetan Euskal Herriak azken 120 urteetan bizi izandako aldaketa politiko, demografiko, sozial eta kulturalen berri ematen da, era sintetiko batean. Bertan toki berezia eskaintzen zaio euskararen bilakaerari. Bi garai desberdinu dira, 1891-1968 bitarteko urteek osatzen dute lehena eta une horretatik 2011 urtera arte bigarrenak. XIX. mende bukaera Euskal Herri garaikidearen abiapuntua izan zen. 2011an ETAREN armak uzteak azkeneko 40 urteak baldintzatu dituen fenomenoaren amaieraren hasiera izan daiteke.

Sarrera

Ondorengo orrialdeetan Euskal Herriak azken 120 urteetan bizi izandako aldaketa politiko, demografiko, sozial eta kulturalen berri ematen da, era sintetiko batean. Bertan toki berezia eskaintzen zaio euskararen bilakaerari. Bi garai desberdinu dira, 1891-1968 bitarteko urteek osatzen dute lehena eta une horretatik 2011 urtera arte bigarrenak. XIX. mende bukaera Euskal Herri garaikidearen abiapuntua izan zen. 2011an ETArek armak uzteak azkeneko 40 urteak baldintzatu dituen fenomenoaren amaieraren hasiera izan daiteke.

1. Euskal Herria 1891-1968

XIX. mendearen amaieran hainbat fenomeno uztartu ziren Euskal Herrian, nahiz eta indar ezberdina izan lurraldearen arabera. Honako hauek izan ziren funtsezkoenak: alderdi modernoan agerpenaren eraginez bizitza politikoaren eraberritzea; abertzaletasun politikoaren sortzea; industrializazioa eta hiritartzea; hezkuntza-sareak zabaltzea eta sendotzea, eta euskararen inguruko hausnarketak –sarritan kontrajarriak- garatzea. XX. mendearen bigarren herenaren amaieran, guztiz errotuta zeuden fenomeno horietako batzuk, eta garai hartako Euskal Herriak zerikusi gutxi zuen 1891koarekin. Dena den, Gerra Zibilak haustura nabarmena eragin zuen aurreko urteetan gertatzen ari ziren hainbat prozesutan, eraberritze politikoan, sozialean eta kulturean bereziki.

1.1. Demografia

Urte batzuk lehenago hasi baldin bazen ere, 1891tik aurrera Euskal Herriko biztanleriak izugarriko hazkundera izan zuen eta bikoiztu egin zen. Gorakada horrek areagotu egin zuen eskualdeen arteko desoreka.

Gerra aurretik, nabarmenen egin zuen gora Bizkaiko eta Gipuzkoako biztanleriak; Nafarroan eta Lapurdin, aldiz, ez zen oso deigarria izan hazkundera, Araba bere horretan mantendu zen eta biztanleria galdu zuten Nafarroa Behereak eta Zuberoak.

Urtea	Euskal Herria	Araba	Bizkaia	Gipuzkoa	Nafarroa Garaia	Lapurdi	Nafarroa Behera	Zuberoa
1900	1.109.609	100.685	312.087	195.850	307.669	104.308	45.281	24.728
1910	1.174.922	101.429	350.661	226.684	312.235	113.167	44.685	26.061
1920	1.278.546	103.054	410.291	258.557	329.875	112.790	40.382	23.597
1930	1.440.706	108.757	485.969	302.329	345.883	135.676	39.889	22.203
1940	1.524.206	117.200	511.892	331.753	369.618	134.536	37.553	21.654
1950	1.643.272	122.172	569.944	374.040	382.932	138.405	35.056	20.723
1960	1.982.995	142.435	755.139	478.337	402.042	150.593	33.927	20.522
1970	2.565.377	206.995	1.043.875	631.003	464.867	166.920	32.360	19.357

Meategiek eta industrializazioak eskatzen zuten langileen etorrera izan zen hazkunderen arrazoi nagusia, baina horrekin batera osasungintzan eta higienean gertatutako aurrerapenek ere hilkortasuna jaisten lagundu zuten. Euskal Herritik bertatik eta Espainiako hainbat lurraldetatik hurbildu ziren lanerako esku berriak, eta Bilbo eta haren ingurua hiritartzea izan zen ondorio nabarmenena. Industrializazioak Gipuzkoan ere izan zuen eragina, baina neurtuagoa eta patxadatsuagoa izan zen, eta ez zuen eten bortizik sortu aurreko eredu sozialekin, kulturekin edo politikoekin.

Gerra Zibilaren ostean, Nafarroara eta Arabara zabaldu zen industrializazioa, hiriburuetara bereziki, eta hegoaldeko lau lurraldeek beste hazkunde fase bat bizi izan zuten. Ipar Euskal Herriari zegokionez, alde esanguratsua egon zen kostaldearen eta barnealdearen artean. Izan ere, lasai hazi zen Baiona ingurua, baina Nafarroa Beherak eta Zuberoak biztanleak galtzen jarraitu zuten etengabe, nekazaritzak -lurralde horietan nagusi-, bertako seme-alabak kanporatzen jarraitu baitzuen.

1.2. Historia politikoa

1890. urteak fase politiko berri bat ireki zuen Espainiako historia politikoan, urte horretan jarri baitzen indarrean gizonezkoen boto-eskubide unibertsala. Aukera politiko berriak ez zuen aldaketa nabarmenik ekarri, ez behintzat epe motzera, baina sistema berri baten adierazle izan zen, egoera berriak herritarren parte-hartzea eskatzen baitzuen, formalki behinik behin. Beraz, ez da kasualitatea garai horretan indar politiko berriak agertzea eta beste batzuen oihartzuna indartzea. Bigarren taldean daude karlistak eta errepublikazaleak; lehen taldean, aldiz, sozialistak eta abertzaleak. 1886. urtean sortu zen PSOEn lehen euskal saila, Bilboko langileen artean; eta denbora luzez hiri horren ingurura mugatu zen alderdi sozialistaren eragina. Era berean, Euzko Alderdi Jeltzalearen sorlekua ere Bilbo izan zen. Sabino Aranak sortu zuen erakundeak bi berrikuntza nabari ekarri zituen. Alde batetik, euskaldunak ez zirela espainiarrak zabaldu zuen (horrelako zerbaite publikoki adierazten zen lehen aldia zen). Bigarrenik, eta liburu honen gaiarekin hertsiki lotuta, euskara jarri zuen euskal naziotasunaren oinarri, arrazarekin batera. Dena den, urteak beharko zituen EAJk bere asmoak eztabaida politikoaren erdigunera lerratu arte.

Ipar Euskal Herrian, errepublikazale laikoen (“gorrien”) eta kontserbadore katolikoek (“xurien”) arteko tirabirak baldintzatu zuen denbora luzez hango politika. Eskuineko taldeek, bereziki, euskarazko prentsa erabili zuten beren asmoak herritarren artean zabaltzeko. Bestalde, 1914-1918ko Mundu-Gerrak arrasto sakona utzi zuen Bidasoaz iparraldera. Milaka gaztek hartu zuten parte borroketan eta asko eta asko hil ziren. Gerraostean, nabarmen zabaldu zen frantses nazionalismoa eta euskaltzaletasuna eremu politikora eramateko saio urriak ito zituen.

Garai berean, 1917tik aurrera, hegoaldeko bizitza politikoak eraldaketa sakona jaso zuen. Lehen Mundu Gerrak irabazi asko ekarri zion ekonomiari, baina inflazioak garestitu egin zuen bizitza eta horren ondorioz ugaritu egin ziren herritarren protestak. EAJ ere asko hazi zen eta euskal politikaren ardatzetako bat bilakatu zen Espainiaren harremana. Testuinguru horretan, banaketa gertatu zen karlisten artean eta nazionalismo espainiarraren adar batzuek toki nabarmena hartu zuten. Horren ondorioz, ez da harritzekoa euskaldun askok txaloz hartzea Primo de Riveraren diktadura 1923. urtean. Militar horren agintaldiak eragin garrantzitsua izan zuen. Hasieran, alderdi politikoen jarduna debekatu zuen, baita hizkuntza “erregionalen” erabilera ofiziala ere, baina urteak pasa ahala, arindu egin zen bigarren debeku hori, eta hainbat taldek euskararen

aldeko neurriak proposatu eta bultzatu zituzten. “Euskaltzaleak” izan zen elkarterik garrantzitsuena zeregin horretan.

1931ko apirilaren 14an aldarrikatu zen Espainian Bigarren Errepublika. Aldaketa politiko, sozial eta kultural ugari gertatu ziren epe laburrean. Laizismoa eta neurri sozialak bultzatzen saiatu ziren sektore ezkertiarak. Abertzaleek, aldiz, euskal kultura berreskuratzearen eta birmoldatzearen alde egin zuten lan, baita autonomia-estatutuaren egitasmoa aurrera ateratzeko ere, aurrena eskuineko taldeekin batera eta 1934tik aurrera ezkerrera hurbilduta. Eskuineko indarrek, karlistek eta monarkikoek bizkarra eman zioten aldatzeko ahaleginei eta sutuki babestu zuten altxamendu militarra. 1936 eta 1939 bitartean gertatu zen gerrak eten egin zuen aurreko urteetako bilakaera, eta, ondorioz, gizarte berria eraikitzeko ahalegina bertan behera geratu zen.

Frantziako eztabaida politikoak ezagutu zituen Ipar Euskal Herriak, eta hango biztanle askok eskuineko indarrei eman zieten babesak. Egoera horretan, hegoaldetik iritsitako hainbat erbesteratutako harrera txarra izan zuten Aturriren ibarretan. II. Mundu Gerraren ondorioz kostaldea alemanen esku geratu zen eta barnealdea Vichyko gobernuaren menpe. Aliatuek garaipena lortu zutenean, ezkutatu egin zen eskuin muturra eta demokrata-kristauen eta gaullisten esku geratu zen lurraldearen kontrola. Beste gerra batek, Aljeriako independentziarenak, belaunaldi berri bat azalerratu zuen: abertzaletasun politikoa aldarrikatu zuen taldea, hain zuzen, *Enbata* aldizkariaren inguruan bildutako gazteek eraturikoa. Garai berean hasi ziren ezkerreko alderdiak, batez ere sozialistak, indarra hartzen eta zentro-eskuinaren hegemonia higitzen.

Frankoren diktadurak haustura handia eragin zuen Hego Euskal Herrian, bereziki abertzaleak eta ezkertiarak nagusi ziren inguruetan. Ideia horien jarraitzaile gehienek kartzela, erbesteratze, umiliazio edota heriotzarekin ordaindu zuten beren atxikimendua. Gerraren ondorioz ia erabat desagertu zen tradizio errepublikazalea, eta abertzaleena etxeko txokoetan babestu zuten familia-tradizioak eutsita. Jarraitzaile ugari izan zituen frankismoak Hego Euskal Herrian, baina, paradoxikoki, proiekturik gabe utzi zituen gerra irabazi izanak, eta erakundeen kudeaketara mugatu zen haien jardun nagusia.

Abertzaletasuna eta erbesteko Euzko Jaurlaritza izan ziren Frankoren aurkako erresistentzia nagusia, komunistekin batera. Alemanen aurka borrokan aritu ziren aliatuen esku hartzea Espainian bilatzen zuen jeltzaleen estrategiak, baina Gerra Hotzak

kontrako politika bultzatu zuen eta Estatu Batuek eta Frankok lankidetzaz hitzarmenak sinatu zituzten 1953an. Errepublikak, gerra eta gerraostea bizi izan zuen belaunaldiko kide askok, etsita, alde batera utzi zuen borroka politikoa hamarkada horretan. Etsipenari aurre egin nahian, ikasle gazte talde batek erakunde berria sortu zuen 1959. urtean, Euzkadi ta Askatasuna (ETA). Hasiera batean EAJrengandik hurbil baldin bazegoen ere, 1960ko hamarkadan bilakaera ideologiko sakona izan zuen eta abertzaleen iraultzaileen aldeko apustua egin zuen.

1.3. Historia instituzionala

Frantziako Iraultzaren garaitik aurrera oso desberdinak izan dira Ipar Euskal Herriko eta Hego Euskal Herriko errealitate instituzionalak. Bidasoaz harantzko lurraldeek ez dute aitortza ofizialik Frantziako estatuan, eta Pirinio Atlantikoko departamenduaren barruan sailkatu zituzten, bertako tradizio politikoak, administratiboak edo kulturalak aintzat hartu gabe. Lapurdiko eta Nafarroa Behereko eskualdeak Baionako suprefeturan batu ziren eta 1928tik aurrera Zuberoa Olorokoan. Hainbat ahalegin egon ziren departamendua sortzeko, baina proposamenak jarraitzaile gutxi izan zituen, Frantziako gobernuak ez zuen aintzat hartu eta ezerezean geratu zen.

Hego Euskal Herriari zegokionez, prozesu kontrajarriak gertatu ziren garai horretan. Nafarroak 1841ko Lege Pakzionatuan oinarritutako autonomia administratiboari eutsi zion; beste hiru lurraldeek, aldiz, Kontzertu Ekonomikoaren Dekretuak eskainitako autonomia fiskalean aurkitu zuten aldundiak kudeatzeko heldulekua. XX. mende hasieran, estutu egin ziren aldundien arteko harremanak, bakoitzak bere burujabetza mantentzen bazuen ere; eta aldundien eta Espainiako gobernuaren arteko tirabiren sortzaile izan ziren kontzertu ekonomikoari egindako berriztatze guztiak.

Kataluniako ereduak aintzat hartuta, abertzaleek eta beste indar politiko batzuek hiru, edo lau euskal lurraldeen autonomia bermatuko zuen legedia eskatu zuten. Eskari horien artean garrantzitsuenak 1917an Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako aldundiek egindakoa dugu. Foruak berreskuratzea eskatzen zen, eta hori gertatu ezean, autonomia-estatutua eskatzen zuten, baina Espainiako gobernuak ez zion jaramonik egin eskakizunari. Handik gutxira, 1924an beste proposamen bat luzatu zioten aldundiek Primo de Riverari, baina orduan ere berdina izan zen emaitza.

1931n hasitako errepublikak bi aurpegi erakutsi zituen. Errepublikak iraun zuen urte laburretan ez zen aldaketarik gertatu, ez udalen eskumenetan, ezta aldundien egituretan ere. Baina Gobernuak izendatutako batzorde kudeatzaileen esku geratu zen aldundien zuzendaritza. Bestetik, urte hartan bertan onartutako konstituzioak autonomiaren aukera eskaintzen zuen, hainbat baldintza zorrotz betez gero. Hainbat estatutu-egitasmo bultzatu ziren, baina arrazoi desberdinak tarteko, ez ziren gauzatu 1936ra arte. Egitasmo horietan, euskarari, gaztelaniarekin batera, izaera ofiziala eman zitzaion eta hezkuntzan zein administrazioan erabiltzeko aukera aitortu zitzaion. Garai hartan aukeratutako hainbat udaletan, derrigorrezkoa izan zen bi hizkuntzak ezagutzea lanpostu bat betetzeko orduan.

Militar matxinatuen garaipenak aldaketa sakonak ekarri zituen. Garrantzitsuenak 1937an bertan gauzatu ziren: Kontzertu Ekonomikoa kendu zitzaion Bizkaiko eta Gipuzkoako lurraldeei, eta ondorioz, nork bere burua kudeatzeko ahalmena galdu zuten. Bestalde, Frankoren gobernuek bultzaturiko zentralizazioak udalen eta aldundien kontrol zorrotza ezarri zuen: agintarien oniritzia behar zen zinegotzi, alkate edo ahaldun izateko, gobernadore zibilak izendatzen baitzituen, eta inor ez zen ausartu haren aginduak auzitan jartzen.

1.4. Historia kulturala eta ideologia

Alfabetatzea, laizismoa eta euskal kultura berriztatzea eta zatitzea dira garai hartako fenomeno garrantzitsuenak. XIX. mendearen bukaeratik aurrera, euskal gizartearen gehiengoak bazekien gaztelaniaz edo frantsesez idazten eta irakurtzen, eskualdearen arabera. Lurralde bakoitzaren erritmoa desberdina izan bazen ere, baita eskualdeen eta sexuaren arabera ere -gehiago zekiten gizonezkoek emakumezkoek baino- guztiek jarraitu zuten antzeko bidea. Gaitasun horrek sasoi hartan asko garatu ziren komunikabide modernoak irakurtzea erraztu zuen. Lan-munduko aldaketek eta hiritartzeak eragindako bilakaerarekin batera, mundua ikusteko begirada berriak sortu zituen prentsa irakurtzeak, bai eta bizimodu berriei bidea zabaldu ere. Lehen hezkuntza oso garatuta baldin bazegoen ere, ez zen gauza bera gertatzen bigarren mailako sarearekin, probintzia bakoitzean institutu bakarra egon baitzen XX. mendearen lehen herenera arte; halaber, unibertsitatea ere gutxi batzuentzako zen, Euskal Herrian ez baitzen unibertsitate publikorik egon aztertzen ari garen garaiko azken urtera arte, 1968ra arte, hain zuzen. Data horretan sortu zen Bilboko unibertsitatea. Urte batzuk

lehenago, 1960. urtean jaso zuen unibertsitate-titulua Nafarroako Unibertsitateak. Ordura arte, 1886az geroztik jesulagunek Deustun zuten ikastetxeak bakarrik zuten unibertsitate kategoria. XX. mendeko hainbat unetan behin eta berriz entzun zen unibertsitatearen aldarrikapena.

Garai hartan gertatzen hasi ziren prozesuen artean, oso garrantzitsua izan zen erlijioaren tokiaren bilakaera. Euskal herritar gehienek fede katoliko sutsua erakutsi zuten aurreko mendean, baina eraberritze sozioekonomikoak eta kulturalak higitu egin zuten fede hori, eta, bereziki, auzitan jarri zuten Elizak gizarte-bizitzan eta hezkuntzan izan beharreko tokia. Beste kasu batzuetan ez bezala, Euskal Herri osoa hartu zuen fenomenoak. Ipar Euskal Herrian, laizismoaren inguruko eztabaidak euskarazko prentsa sorrarazi zuen.

Euskal kulturari zegokionez, hainbat fenomeno gertatu ziren. Alde batetik, gehiago uztartu zen kultura Espainian eta European gertatzen ari ziren eztabaida eta produkzioarekin. Oso fenomeno nabarmena izan zen bai pinturan, bai eta gaztelaniaz idatzitako literaturan (Baroja, Unamuno, Maeztu) ere. Bestetik, garrantzi berria hartu zuten Euskal Herriko berezko kultura-elementuek eta hainbat elkarte sortu ziren haiek babestu eta ikertzeko. Baionako Euskal Museoa (1924) dugu kezka horren adibide. Azkenik, euskal kultura apurketarik gabe eguneratzeko ahaleginen lekuko nabarmenena iza zen Eusko Ikaskuntzaren sorrera (1918).

Frankismoak, beste arlo askotan bezala, erabateko atzerakada eragin zuen hezkuntzan eta gizarte-bizitzan. Izan ere, Eliza katolikoaren irizpideak inposatu zituen, kulturaren berrikuntza ekar zezakeen oro zapaldu zuen eta “euskal” usaineko erakunde eta ekitaldiak ia erabat desagerrarazi zituen. 1950. hamarkadara arte itxaron behar dugu pixkanaka-pixkanaka, hainbat fenomeno berri ikusteko. Hamarkada horren bukaeran eta hurrengoan berriro ere hainbat pertsona eta talde agertu ziren, beren kezkek plazaratzeko arte-lanetan (Oteiza eta Txillida), erdal literaturan (Otero, Martin Santos eta Celaya) eta beste esparru batzuetan. Beti ere, ahopeka eta agintarien esku hartzearen beldur.

1.5. Euskararen egoera

Euskarak hiru egoera eta une desberdin bizi izan zituen urte horietan. Lehenik eta behin, hazkunde demografikoaren ondorioz euskaldunen kopuruak gora egin bazuen

ere, atzerakada nabarmena bizi izan zuen hizkuntzak arestian aipatu ditugun faktoreen ondorioz; etorkinen presentzia, hiritartzea, industrializazioa, erdaraz egindako alfabetatzea eta horiekin batera agintari publikoen neurriak izan ziren murrizketaren eragile.

Bizkaian Bilboko mendebaldean, Araban Kantauri isurialdean eta lautadako iparraldean, Nafarroan Iruñea inguruan eta Ipar Euskal Herrian Baionan kokatzen zituen euskararen mugak Velascoren neurketak 1867an. Haren esanetan, gipuzkoarren % 90ek, bizkaitarren % 81ek, arabarren % 10ek, Nafarren % 20k eta Ipar Euskal Herriko biztanleen % 64k egiten zuten hitz euskaraz. Ehun urte geroago, nabarmen aldatu ziren marra horiek: Aiara harana ia erabat erdaldundu zen Araban eta gauza bera gertatu zen Iruñerriarekin. Erronkarin XX. mende hasierara arte euskaraz egiten zen eta Zaraitzun geroago arte. Bilbon bertan euskaldunen kopurua % 20ra murriztu zen 1920. urtean eta lurralde horretan eta Gipuzkoan geroz eta toki gehiago hartu zuten erdaldun elebazarren taldeek. Ipar Euskal Herrian, XIX. mende bukaeran Frantziako Errepublikak eskola-sarea lurralde osora zabaltzeko egindako ahaleginak eta 1914tik 1918ra bitarteko gerrak ahuldu egin zuten euskararen tokia hango gizartean. Bidasoaren bi aldeetan, hizkuntza ofizialaren erabilera bultzatu zuten estatu modernoek, eta zenbait kasutan, berariaz debekatu zuten *dialecto*-en edo *patois*-en erabilera publikoa. Bizitasun ekonomikoa eta soziala gune erdaldunetan biltzeak ere kalte handia egin zion euskararen ezagutzari eta erabilerari. Ildo horretan, gogoratu behar da gizarte-talde batzuetan besteetan baino hobeto gorde zela euskara. Hainbat lagunek (Unamuno da ezagunena) aldarrikatu zuten euskararen heriotza, euskaldunen garapenerako oztopoa zelakoan.

Atzerakada gertatzen ari zen bitartean, XIX. mendean, fenomeno horren aurkako erreakzioa ere gorpuzten hasi zen. Hainbat aitzindari eta gune izan zituen jarrera horrek. Euskal Lore Jokoen ondoren zenbait aldizkari sortu ziren, batzuk elebidunak, beste batzuk euskara hutsean (lehenengoa Kaliforniako *Escualdun Gaset*a 1885. urtean); bestalde, hainbat ahalegin egin ziren euskalkien arteko aldea murrizte aldera, besteak beste hizkuntza literarioaren batasunerako zenbait proposamen. Abertzaletasunak eta neurri txikiagoan karlismoak euskararen aldeko neurriak eta ekintzak proposatu zituzten, eta 1910eko hamarkadan hainbat ekimen garrantzitsu gauzatu ziren. Euskaltzaindia euskararen akademiaren sorrera izan zen horietako bat eta euskararen erabilera hezkuntza arautuan, Bizkaiko auzo-eskoletan, beste bat. II. Errepublikan

indartu egin ziren asmo horiek. Garai horretakoak dira euskara berreskuratzeko ahaleginak ere, eta orduan agertu ziren euskaldunberri ikasiak.

Frankismoak, beste arloetan bezala, ia erabateko etena eragin zuen aipatu berri dugun fenomenoan. Ez zen debekatu euskararen erabilera pribatua, baina bai publikoa: erakunde ofizialetan, prentsan, hezkuntzan eta elizan. 1950eko hamarkadan eta bereziki 1960koan gertatutako industrializazioak etorkin gehiago erakarri zituen eta horrek are gehiago murriztu zuen euskaldunen proportzioa. Ipar Euskal Herrian ez zegoen debekurik, baina ez eta inongo aitortza ofizialik ere. Mendearen hasierako hainbat prozesu bizkortu egin ziren eta ez zen geratu euskararen atzerakada. 1948ra arte itxaron behar da Hegoaldean debekua apur bat bigundu eta liburu eta argitalpen gutxi batzuk kaleratzen hasi arte. Indartu egin zen galeraren kontzientzia eta horrekin batera nagusitu zen batasun literarioari buruzko kezka. Euskaltzaindia izan zen, hainbat idazlerekin batera, euskara batzeko prozesuaren bultzatzailea, eta 1968an Arantzazun egindako biltzarra izan zen agertoki nagusia. Ikastolen berreagerpena eta ugaritzea garai horretan hasi zen.

2. Euskal Herria 1968-2011

Euskal Herriak oso aldaketa sakonak bizi izan zituen garai honetan, eta berrikuntza nabarmenenak egoera politikoan gertatu baziren ere, gizarte-bizitzaren esparru guztietara zabaldu ziren. Bi gertaera garrantzitsuk eman zioten hasiera aldi honi: batetik, politikan, ETAren lehen ekintza odoltsuak eta, bestetik, kulturaren arloan, Euskaltzaindiak euskara batuaren oinarriak finkatzeko Arantzazun egindako batzarrak. Badira beste hiru bihurgune erabakigarri ere aro honetan: 1973. urtea, hots, nazioarteko krisi ekonomikoaren hasierako urtea; 1975. urtea, Franco diktadorearen heriotzarena, eta 1978. urtea, Espainiako Konstituzioa onartu zena. Lege horrek ateak ireki zizkien Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako autonomia-estatutuari eta Nafarroako Foru-hobekuntza legeari. Euskal Herri berria sortu zuten sasoi horretan politikan, ekonomian, gizartean eta kulturaren gertatutako eraberritzeak.

2.1. Demografia

Urtea	Euskal Herria	Araba	Bizkaia	Gipuzkoa	Nafarroa Garaia	Lapurdi	Nafarroa Beherea	Zuberoa
1970	2.565.377	206.995	1.043.875	631.003	464.867	166.920	32.360	19.357
1981	2.881.384	262.407	1.181.865	692.782	507.367	189.594	29.730	17.639
1991	2.884.358	277.653	1.156.671	676.307	523.563	204.604	29.031	16.529
2001	2.902.962	287.928	1.123.002	673.563	555.829	219.029	28.076	15.535
2010	3.107.921	317.130	1.154.041	706.890	636.038	246.758	31.423	15.641

Bilakaera demografikoari dagokionez, hiru garai desberdin ditugu: 1970eko hamarkada dugu lehena. Urte horietan aurreko joerak mantendu ziren: era nabarmenean egin zuen gora Hego Euskal Herriko eta Lapurdiko populazioak, eta motel jaitsi zen Baxenabarren eta Zuberoan. Egoera horren arrazoiak begi bistakoak dira; izan ere, 1973an hasi zen krisi ekonomikoa urte batzuk geroago heldu zen Euskal Herrira eta aurreko hamarkadako fenomeno berdintsuak gauzatu ziren. Hau da, mantendu egin zen immigrazioa, ahulago gertatzen bazen ere, eta, bestalde, bereziki altua zen jaiotze-tasa. Bi fenomeno horien ondorioz oso baxua zen biztanleriaren batz besteko adina. Hurrengo bi hamarkadetan, aldiz, oso bestelako datuekin egiten dugu topo. 2001era arte Bizkaiak eta Gipuzkoak biztanleria galdu zuten krisi ekonomikoak industria tradizionalan izandako eraginaren ondorioz, eta beste herrialde ertainek, oster, gutxika-gutxika gorantz egiten zuten. Baina XXI. mendeko lehen hamarkadan, lurralde guztietan hazi zen biztanleria, batetik, industria berrien eta zerbitzuen inguruan sortutako garapen ekonomikoaren ondorioz eta, bestetik, etorkin berriak ugaltze-tasa. Lehen aldiz, hiru milioi lagun baino gehiago bizi ziren Euskal Herrian. Dena den, populazio horrek ezaugarri propioak zituen. Asko zahartu zen gizartea bi arazoirengatik: azken hogeita bost urteetan emakumeen ugaltze-tasa erdira jaitsi zelako eta hurbildu zirenak baino gehiago izan zirelako bertatik alde egin zutenak -azken urteetan aldatu zen joera-. Beste ezaugarri nabarmen bat ere badago: hiri handietan eta

kostaldean biltzea biztanleak. Begi bistako desorekak sortu ditu arrazoi horrek, eta euskal gizartearen berregituratze sakona bultzatu du.

2.2. Historia politikoa

1968. urtea une esanguratsua izan zen euskal historian; izan ere, garai horretan bizkortu eta lehertu ziren aurreko hamarkadatik gizarte-esparru desberdinetan gertatzen ari ziren hainbat prozesu. Arlo politikoan, ETAREN lehen ekintza armatuak eta lehen heriotzak gertatu ziren. Espainiako gobernuak, Franco diktadorearen zuzendaritzapean, errepresio itsu eta gogorarekin erantzun zion jarduera horri, eta zuzen edo zeharka euskal gizarte ia osoa jarri zuen jomugan. 1970. urteko Burgoseko epaiketa militarren aurkako erreakzioak ondo erakutsi zuen egoera berria. Ordura arteko oposizio tradizionalari, EAJk, PSOEk eta PCEk ordezkatzeko zutenari, oposizio berri bat gailendu zitzaion, ezker muturrekoa, zenbait kasutan marxismoaren korrante iraultzaileak eta abertzaletasuna uztartzen saiatu zena. Lan munduan gertatutako grebak eta protestak eta estatuaren errepresioari emandako erantzunak izan ziren oposizio berriaren indarraren erakusgarri.

Franco hil zenean, 1975. urtean, nortasun berri bat eraikitzen ari zen Hego Euskal Herria. Auzitan jarri ziren politika, kultura, erlijioa, gizarte-ereduak edota egoera ekologikoa, besteak beste. Hori gutxi izan balitz, Euskal Herriko industria-eredua ere kolokan jarri zen 1975etik aurrera eta modu izugarrian egin zuen gora langabeziak, 1980tik aurrera bereziki. Euskal gizartearen sektore dinamiko ugari irtenbide bakarra ikusten zuen, frankismoarekin erabat apurtzea. Baina, 1976an bertan hasi zen nabarmentzen Hego Euskal Herriko gizartearen gehiengoaren nahiak ez zuela bide hori babesten; izan ere, urte horretako abenduan Espainiako gobernu berriak erreferenduma deitu zuen erreforma politikoa onartzeko, eta alderdi demokratikoek abstenitzeko deia egin bazuten ere, Nafarroan eroldaren % 73 gainditu zuten botoa eman zutenek, arabarren % 76 hurbildu zen hautesontzietara eta gauza bera egin zuten bizkaitarren % 54k. Gipuzkoa izan zen parte-hartzeak % 45 gainditu ez zuen lurralde bakarra. Hala ere, beste irakurketa bat ere ahalbidetu zuten datu horiek: alde handia zegoen euskal probintzietako parte hartzearen eta Espainiako beste probintzietakoaren artean; oposizioaren indarraren adierazgarri zen, eta 1977ko hauteskundeetan islatu zen errealitate hori. Alderdi politiko guztiak legeztatuta egon ez arren eta erabateko amnistia eman gabe egon arren, talde gehienek erabaki zuten lehian parte hartzea. PSOE izan zen

Hego Euskal Herriko alderdirik bozkatuena. Bi hilabete geroago, lau herrialdeetako legebiltzarkide gehienak Gernikako Batzar Etxean bildu ziren: amnistia, alderdi guztiak legeztatzea, euskararen ofizialtasuna eta autonomia aldarrikatzeko. Urrian atera zen azkeneko preso politikoa, baina ETAREN bi adarrek borroka armatuarekin jarraitzea hautatu zuten. Erabaki horrek jite berezi eta samingarria eman dio azkeneko berrogei urteetako euskal historiari. Bi bide markatu ziren: batetik, apurketaren aldeko apustua egiten zuena, 1978tik aurrera Herri Batasuna koalizioan bildu zena, ETA (militarrari) babesa emanez, eta, bestetik, bide instituzionalaren aldeko apustua egiten zuten alderdi gehienen bidea. Hurrengo puntuan jorratuko dugu ibilbide instituzionala, eta ondorengo lerroetan garai horren ezaugarri politiko garrantzitsuenak azaltzen saiatuko gara. Elkarren arteko lotura estua zuten hiru faktorek markatu zuten aro hau: hauteskundeetako emaitzak eta alderdien arteko harremanak, borroka armatuaren nondik norakoak eta Espainiaren eta Euskal Herriaren arteko harremanak.

1978az geroztik garbi geratu zen Arabak, Bizkaiak eta Gipuzkoak bide bateratua jarraituko zutela eta Nafarroak berea. Euskal Autonomia Erkidegoa osatu zuten aurreneko hiru lurraldeek, eta hasierako urteetan Eusko Alderdi Jeltzaleak erraz irabazi zituen lehiak. Erakunde gehienetan parterik ez hartzea erabaki zuen Herri Batasunak. Karlos Garaikoetxea izan zen lehenengo lehendakaria, baina 1984tik aurrera alderdi barruko tentsioek ozpindu egin zuten jeltzaleen arteko harremana, eta 1986an alderdi berri bat sortu zen, Eusko Alkartasuna. Zatiketak lankide beharrean utzi zuen EAJ eta 1998ra arte alderdi sozialista izan zuen bidelagun garrantzitsua. Hasierako urteetan, EAEn, abertzaleen nagusitasuna oso nabarmena izan bazen ere (botoen % 70 inguru biltzen zuten alderdi horiek), pixkanaka-pixkanaka berdintzen hasi ziren proportzioak.

Indarkeriaren bilakaerak zerikusi zuzena izan zuen horretan. Oso urte nahasiak izan ziren 1977tik 1989ra bitartekoak. Sistema demokratikoaren oinarriak jartzen ari zirela gertatu ziren ETAREN bi adarren eta *Comandos Autónomos Anticapitalistas* direlako erasorik gogorrenak (ia 250 hildako 1978tik 1980ra bitartean). Horrez gainera, poliziaren gehiegikeriek eta eskuin muturreko kideek beste ehun hildako inguru utzi zituzten Euskal Herriko kale eta bazterretan. 1983an, Espainiako Gobernuko Barne Sailaren elementuek GAL taldea sortu zuen, Ipar Euskal Herrian bizi ziren ETAKO kideak hiltzeko asmoz. Giro horretan, Garaikoetxea lehendakariak Bake-Mahaia osatzeko egindako ahaleginak ez zuen arrakastarik izan. Gauza bera gertatu zen 1988an Aljerian ETAREN eta Espainiako gobernuaren arteko elkarrizketekin. Urte horren

hasieran osatu zen Ajuria Eneko mahaia, alderdi politiko demokratikoen indarkeriaren aurkako jarrera bateratua bultzatzeko. Ajuria Eneko itunaren ondorioz ezker abertzalea zokoratu zen, eta ETAren estrategia berriak indartu egin zuen bazterketa hori, negoziazioa lortze aldera, alderdi politikoen ordezkarien aurka (PPko eta PSOEkoen aurka bereziki) zuzendutako erasoetan oinarritu baitzen. Miguel Angel Blancoren heriotza izan zen garai horren gailurra, 1997an. Ekintza horrek eta, zenbait kasutan, ETAren aurkako borroka euskal abertzaletasuna menperatzeko borrokarekin lotzeak abertzale eta konstituzionalisten arteko urruntzea ekarri zuten. Hurrengo urtean alderdi eta erakunde abertzale ugari Lizarra-Garaziko Ituna sinatu zuten, erabakitze eskubidearen inguruan. Hitzarmen horrek eta Ibarretxe lehendakariaren proposamenak handitu egin zituzten abertzaleen eta konstituziozaileen arteko tentsioak. Ezker Abertzalea legez kanpo utzi ondoren, Patxi López sozialista aukeratu zuen lehendakari Eusko Legebiltzarrak 2009an. Poliziaren presioak, bortxakeriaren aurkako gizarte-jarrerak eta ordura arteko strategiaren porrotak ETAren menia ekarri zuten 2010eko irailean. Hurrengo urteko udal hauteskundeetan Bildu koalizioa (ezker abertzaleko independenteak, EA eta Alternatiba alderdiak batuta) aurkeztu zen, eta EAeko bigarren indarra bihurtu zen jeltzaleen atzetik. Handik gutxira, urriaren 20an, ETAk bere ekintza armatuen behin betiko amaiera iragarri zuen.

Nafarroako bilakaerak zer ikusi gutxi izan du EAekoarekin, indar abertzaleek ez dutelako inoiz botoen %30 gainditu eta Alderdi Sozialista eta Unión del Pueblo Navarro izan direlako hango indar nagusiak. Aurreneko urteetan UCDren eskuetan egon zen Diputazioa, baina Foru Hobekuntza onartu ondoren, sozialistena izan zen alderdirik bozkatuena eta Gabriel Urralburu izan zen Nafarroako gobernuko buru 1984tik 1991ra bitartean. Bertako lehendakariak egindako ustelkeria-ekintzek eta eskuineko indarrak berrantolatzeak UPNri eman zioten gobernuaren zuzendaritza 1991tik aurrera, 1995-1996 tartean salbu, PSN, EA eta CDN alderdien arteko koalizio-gobernua aritu baitzen orduan. Miguel Sanz (UPN) izan zen Nafarroako Gobernuko lehendakaria 1996tik 2011ra bitartean eta euskal abertzaletasunaren aurkako grina izan zen bere jardueraren erreferentzietako bat. Azkeneko urte hauetan hiru aldaketa garrantzitsu gertatu dira: UPNren eta PPren arteko harremanak apurtzea 2008an, indarkeria baztertzen zuten abertzaleak, euskaltzaleak eta ezkertiarak uztarturik Nafarroa Bai koalizioa osatzea 2003an eta Bildu koalizioaren presentzia 2011n. Hauteskunde horien osteko gobernua UPNk eta PSNk osatu dute, Yolanda Barcinaren zuzendaritzapean.

Hegoaldean bilakaera hori garatzen zen bitartean, Frantziako politikaren nondik norakoak ziren nagusi Ipar Euskal Herrian. Eskuineko indarrek (gaullistek eta kristau-demokratek) gehiengoari eutsi arren, erabateko nagusitasuna galdu zuten emeki-emeki eta sozialistek oihartzun handiagoa izan zuten, bereziki hexagonoan lehen indarra izan ziren garaietan. Hala, 1981ean Jean Pierre Destrade sozialistaren eskuetara pasa zen kostaldeko aulkia; barnealdekoa, aldiz, Intxauspe gaullistak kontrolatzen zuen. Dena dela, harrezkero eskuinak eskuratu ditu hiru barrutiak. 1997an Nicole Péry sozialista aukeratzea izan zen salbuespen bakarra. Mugimendu abertzalea txikia zen 1970etik 1990era bitartean eta oso zatituta zegoen, indarkeria politikoaren eta Hegoaldeko estrategia politikoen eraginaren ondorioz bereziki. Iparretarrak talde armatuaren ekintzek (1973-2000) eragotzi egin zuten abertzaleen lan bateratua. 1990eko hamarkadatik aurrera indartu egin ziren abertzaleen arteko loturak: Abertzaleen Batasuna bilakatu zen erreferentzia garrantzitsuena eta talde guztien artean abertzaletasunak botoen % 10 inguru bildu du. Hautetsi ugari ditu barnealdeko zenbait gunetan eta erreferentzialtasun politiko berri bat lortu du, lehenagotik kulturaren esparruan eta ekonomian (kooperatibismoan) zuena zabaldu ondoren.

2.3. Historia instituzionala

Hego Euskal Herriari dagokionez, bi dira garai horretako ezaugarri garrantzitsuenak. Alde batetik, frankismoko estatu-eredua eraldatzea. Bestetik, Nafarroaren eta beste hiru lurraldeen arteko tartea handitzea, egitura politiko-instituzional berriak eraikitzeke orduan.

Frankismoaren azkeneko urteetan, gero eta nabariagoak ziren gerraostean Francok sortutako eredu politikoaren mugak. Hainbat udalek, aldundiek eta legebiltzarkide batzuek behin baino gehiagotan eskatu zieten Madrileko agintariei era batera edo bestera Euskal Herriko berezitasunak onar zitzatela. Foruak berrezartzea eskatu zuen Bergarako alkateen mugimendua izan zen 1976an ahalegin horien azken adibidea. Foruek edo eskubide historikoek pisu garrantzitsua izan zuten 1978an Espainiako konstituzio berria eztabaidatu zenean, eta nolabait onesteak oinarri juridikoa eman zien hurrengo urtean Araba, Gipuzkoa eta Bizkaia elkartuko zituen autonomia-estatutuan azaltzen ziren hainbat eskumeni, ogasun autonomiari bereziki. Nafarroako kasuan, 1982an Foru Hobekuntzaren Legea eztabaidatu zenean, hango ordezkariak iragan historikoari lotu zitzaizkion prozedura konstituzionalei uko eginda onar zedin

egitura politikoen berrikuntza. EAEko kasuan 1979ko urriaren 25ean herritarren % 60k eman zion baiezkoa autonomia-estatutuari. Nafarroan, aldiz, 1841eko legearen erreformatzat aurkeztu zen foru hobekuntza. Euskal herritar askok aspalditik eskatzen zuten autonomia ahalbidetu zuten lege horiek, zenbait sektorerentzat mugatuegiak izan arren.

Euskal herritarren borondateak eta 1978/79 legeek egitura instituzional zaharberritua eta konplexua sortu zuten. EAEn udalek, foru aldundiek eta Eusko Jaurlaritzak partekatzen zituzten estatutuak onartzen zituen eskumenak. Eskubide historikoen erreferentziak aldundi indartsuak sortzea ahalbidetu zuen, horiena baitzen zergak biltzeko ardura, nahiz eta bildutako diruaren zati handi bat udalei, eta bereziki, Jaurlaritzari eta Espainiako Gobernuari eman gero. Lurralde Historikoen Legeak arautu arren eskumenen banaketa, zenbait tentsio sortu ditu erakunde horien guztien aldiberekotasunak eta, neurri batean, EAJren zatiketaren atzean ere egon zen. Autonomia estatutuak eskumen zabalak aitortu zizkion EAeri, hezkuntzan, kulturaren, ordena publikoan, osasungintzan, sustatze ekonomikoan eta ongizate-politikan, besteak beste; baina, hasierako transferentzien ondoren (1980-1982 eta 1985/1987) geldiupe luzea izan zuen eskumenen aldaketak, eta estatutua onartu zela hogeita hamar urte pasa ondoren, hainbat eskumen zeuden oraindik Jaurlaritzara heldu gabe, eskualdatzea Espainiako gobernuaren borondate politikoaren arabera egin baita.

Bestalde, 1982an onartu zen Nafarroako Foru Hobekuntza. Lege aldaketak hainbat berrikuntza ekarri zuen eskumenei zegokienez (lurralde-antolamendua, hirigintza eta etxebizitza, merkataritza, ongizatea eta osasungintza, industria, nekazaritza, lana,...) eta egitura administratibo berria sortu zuen: gobernu aldundiaren ordezkari eta legebiltzarra nafarren ordezkarien bilgune moduan. Euskal abertzaletasunaren ahuleziak eta bi indar politiko nagusiak (UPNk eta PSNk) Espainiako egitura politiko-juridikoak auzitan ez jartzeak marko egonkorragoa sortu zuten Nafarroan.

Unean uneko harreman mugatuak gertatu dira EAeren eta Nafarroako Foru Erkidegoaren artean. 1978ko konstituzioak bi erkidegoak batzeko aukera ezarri zuen hiru baldintza betez gero: Nafarroako legebiltzarrak eskatzea, nafarrek erreferendumean onartzea eta beste estatutu bat adostu ondoren bigarren erreferendum batek baiezkoa ematea. Bistan denez, ez da garatu aukera hori, ezta Espainiako legediak onartzen dituen lankidetzaren hitzarmen bidea ere. Salbuespen garrantzitsua 1992. urtean

gertatu zen; izan ere, urte horretan Nafarroak bat egin zuen EA Erekin eta Akitaniako eskualdearekin mugaz gaineko garapena bultzatzeko.

Iparraldean, beste behin, oso bestelakoa da errealitatea. Hiru lurralde horiek ez dute lortu onarpen instituzionalik Frantziako errepublikaren baitan. Abertzaleen eskakizunek (independentzia izan, autonomia izan, departamendu propioa sortzea izan) ez zuten jaso ez bertako hautetsien babesik, ezta Pariseko agintariena ere. Mitterrand presidentea, 1981eko hauteskunde-programan agindutako departamendua baztertu ondoren, hainbat proposamen bultzatzen saiatu zen, Frantziako deszentralizazio-prozesuaren baitan, baina ezerezean geratu ziren. 1994ra arte itxaron behar da zenbait aldaketa ikusteko. Egitura administratiboetan eta euskal gizartean emandako eraldaketei esker, urte horretan sortu ziren Garapen Kontseilua eta hurrengoan Euskal Herriko Hautetsien Biltzarra, herrialdeak bizi zuen atzerapenari eta moteltzeari irtenbide adostua bilatu nahian. 1997an, aldiz, *pays* egitura aitortu zitzaion Ipar Euskal Herriko 157 udalerrien batasunari. Erakunde horiek hiritarren parte hartzea ahalbidetu zuten eta departamenduaren aldeko kanpaina berriak bultzatzea erraztu zuten. Kanpainarik garrantzitsuena Batera mugimenduaren inguruan gorpuztu zen, 2002. urtetik aurrera, baina, inoizko mobilizazio handiena lortu arren, agintarien ezezkoa jaso zuen berriro eskaerak. Azken horiek eskaintako alternatibek ez dituzte kolokan jartzen Pirinio Atlantikoak departamenduaren mugak, baina egindako ibilbidearen ondorioz Frantziako buruzagiek Euskal Herriaren nolabaiteko aitortza onartu beharra izan dute.

2. 4. Historia kulturala eta ideologia

Hiru garai bereiz daitezke aro honetako bilakaera kulturala aztertzeko orduan, nahiz eta ez egon kasu guztietan muga nabarmenik: frankismoaren azken urteek hartzen dute lehenengoa, trantsizioak eta laurogeiko hamarkadako lehenengo urteek bigarrena eta bi mendeen arteko aroak hirugarrena. *Telebista* eta *pizkunde* hitzek definitzen dute aurrenekoa era kontrajarrian. Francoren erregimenaren udazkenean hedatu zen telebista Espainian, pixka bat lehenago Frantzian. Gizarte-klase eta esparru guztietara heltzeko izugarritzko gaitasuna erakutsi zuen komunikabide berriak. Gaztelania eta frantsesa ziren bertan erabiltzen ziren hizkuntza bakarrak, eta are gehiago bizkortu zuten euskararen atzerakada eta homogeneotze kulturala. Testuinguru horretan, Euskal Herria gehiago zen kultura horren hartzailea, sortzailea baino. Bestalde, arindu egin ziren aurreko hamarkadetako kontrolak; horren ondorioz ideia eta proposamen ugari plazaratu ziren

eta horietako askok eta askok kolokan jartzen zituzten frankismoak eta eliza katolikoak defendatutako balioak.

Trantsizioko urteetan prozesu biak areagotu ziren, baina garai hori izendatzeko hitz bat aukeratu beharko bagenu, eztabaida izango litzateke. Euskal nortasuna zeren arabera definitu behar zen (hizkuntzaren, lurraldetasunaren, klase-izaeraren edota borondatearen arabera) bilakatu zen urte horietako diskurtso askotako gune nagusi. Historiak, sinboloek eta politikak baldintzatu zuten kultura-sormena, eta krisitik ateratzen eta krisian bizi zen gizartearen ispilu izan zen. Beste alde batetik, trantsizioak frankismoan debekatutako edo zokoratutako bitartekoen berragerpena ahalbidetu zuen: prentsa abertzalea (*Deia* eta *Egin* egunkariak 1977an), Eusko Ikaskuntza elkarte berriz sortzea urte berean edo Euskal Herriko Unibertsitatea osatzea 1980an. 1980tik aurrera, erakunde autonomikoak sortzeak azpiegitura berriak ekarri zituen: Euskal Irrati Telebista izan zen garrantzitsuena, kultur etxe eta liburutegiekin batera. Eraldaketa garaia izan zen eta proposamen berritzaile eta apurtzaile ugari plazaratu ziren urte haietan; gaztetxeak eta musika gogorra indartzea izan ziren sasoi hartako ikurrik garrantzitsuenak. Hala ere, kultura-sarearen instituzionalizazioa gailendu zen.

Garai berri bati eman zion hasiera 1990eko hamarkadak, globalizazioaren garaiari, hain zuzen. Prozesu kontrajarriak bizi dira harrezkero. Aurreko gehiegizko politizazioaren orde, sormen askeagoa zabaldu zen, eta aurreko garaietan ikusten ez ziren fenomenoak ikus zitezkeen oraingoan, gaztelaniaz pop musika abesten zuten taldeen presentzia, esate baterako. Dena den, desoreka ugari aurki daitezke arlo askotan. Egoera horrek kulturaren kontsumoarekiko menpekotasuna adierazten du, bai nazioarteko guneen menpe (musikan eta zineman adibidez), bai estatuetako guneen menpe (literaturan eta arte eszenikoetan esate baterako) garatzeko arriskua. Guggenheim Bilbao museoaren sorrera (1997an) izan daiteke erreferentzia garrantzitsuena. Errealitate horren ondoan, beste datu batzuek, aldiz, euskal kulturaren garapena adierazi zuten: Bernardo Atxaga idazleak Espainiako Sari Nazionala jaso zuen 1989an eta *Euskaldunon Egunkaria* sortu zen hurrengo urtean (euskara hutsean argitaratu zen lehen egunkaria 1937az geroztik). Azkeneko urteetan Interneten inguruan sortutako eduki eta bitartekoek hartu duten garrantziak aukera eta arrisku berriak adierazten dizkigu.

2.5. Euskararen egoera

1968an hasi zen garaiak, aurrekoak ez bezala, euskararen inguruko datu estatistikoak ezagutzeko aukera ematen digu. 1973an Pedro Yrizarrek argitaratutako lanean 610.000 euskaldun zenbatu zituen, horietatik 533.000 Euskal Herrian bizi ziren, biztanleriaren % 20 inguru, eta besteak munduan barna. Euskaldunen ia erdia Gipuzkoan bizi zen. Kontuan izanik 1866an euskaldunen kopuru osoa apur bat baxuagoa zela, baina biztanleriaren % 52 osatzen zuela, erabat agerian geratzen da euskarak mende horretan bizitako atzerakada. Esan dugunez, frankismoan are gehiago bizkortu zen prozesu hori, baina, era berean, oinarriak jarri ziren atzeranzko prozesua moteltzeko, eteteko edo, kasurik onenean, berreskuratu ahal izateko.

Francoren azkeneko urteetan eta trantsizioko urteetan, inoizko girorik indartsuena bizi izan zen Euskal Herrian euskararen alde. Horri esker, hurrengo hamarkadan, 1980koan, Eusko Legebiltzarrak hainbat aldaketa juridiko egin zituen euskararen ofizialtasuna bermatzeko EAEn (1982ko Euskararen Legea), eta erakunde publikoek baliabide ugari jarri zituzten euskarak galdutako eremuak berreskuratzeko eta berriak eskura jartzeko. Ordura arte gizarte zibilaren esku egondako hainbat esparruk erakunde publikoen laguntza jaso zuten edota berariaz sortutako erakundeek ordezkatu edo osatu zituzten lehenagokoak, zenbait kasutan zalaparta eta eztabaida askoren artean, berreuskalduntzearen esparruan esate baterako. Irrati eta telebista euskaldun eta publikoak sortzeaz gain, eskola-sarea elebidun bilakatu zen, eta gurasoen esku geratu zen eredia aukeratzea. Antzekoa izan zen prozesua Nafarroan, baina alde handia ere izan zuen. Izan ere, hango Euskararen Legeak (1986) ez zuen euskara ofizialtzat hartzen herrialde osoan, ezta ezagutza eskatzen administrazioko hainbat arlotan aritzeko. Ipar Euskal Herrian euskarak gaur arte ez du izan inongo ezagutza ofizialik, nahiz eta azkeneko urteetan hainbat laguntza bideratu irakaskuntzan eta komunikabideetan euskararen presentzia indartzeko.

Herritarren borondateak eta erakunde publikoen esku hartzeak ondorio nabarmenak izan ditu euskaldunen kopuruan, azken 20 urteetan egindako ikerketa soziolinguistikoaren arabera:

Hizkuntza-gaitasunaren bilakaera. 16 urte edo gehiagoko biztanleria euskalduna ehunekotan

	1991	1996	2001	2006
Araba	7	11,4	13,4	14,2
Bizkaia	16,5	20,9	22,4	23
Gipuzkoa	43,7	46	48	49,1
Nafarroa Garaia	9,5	9,6	10,3	11,1
Ipar Euskal Herria	23,3	26,4	24,8	22,5

Dena den, neurketa horiek beste errealitate bat ere erakutsi dute, ezagutza igo arren, erabilera murriztu egin dela, euskaldun askoren lehen hizkuntza gaztelania delako, gune erdaldunetan bizi direlako eta euskaraz jarduteko erraztasun urriagoa dutelako. Egoera horrek, globalizazioaren garaiak ekarri dituen biztanleriaren mugimenduek eta komunikabide-sareek erronka berriak jarri dituzte euskararen iraupenarako.